

53. Yazı İmparatorluğunun İmla Problemi: Şair ve Kâtip İlişkisi Bağlamında Divan Şiirine Yansıyan Bazı İmla Hataları¹

Alper GÜNAYDIN²

APA: Günaydın, A. (2023). Yazı İmparatorluğunun İmla Problemi: Şair ve Kâtip İlişkisi Bağlamında Divan Şiirine Yansıyan Bazı İmla Hataları. *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, (37), 886-900. DOI: 10.29000/rumelide.1406065.

Öz

Klasik dönem şairlerinin en çok münasebet içinde olduğu meslek, kâtipliktir. Şairlerin kâtiple ilişkisi yalnızca edebî eserlerin çoğaltılması ile sınırlı değildir. Pek çok şairin asıl mesleğinin kâtiplik olması bu münasebeti daha da karmaşıklaştırır. Klasik dönemin kâtipler sınıfını anlamak hem Osmanlı'nın kurumsal yapısını hem de divan edebiyatının teşekkül ettiği kültürel ortamı anlamak manasına gelmektedir. Bu çalışmada kâtiplik mesleği hakkında kısa bir açıklama yapıldıktan sonra kâtipler ve şairler arasındaki münasebete değinilmektedir. Klasik dönemde, devletin idari ve mali işleyişini yürüten resmî kâtiplerin yanı sıra, gündelik hayatın ihtiyaçlarına cevap veren piyasa kâtipleri de bulunmaktadır. Şairlerin, daha çok bu piyasa kâtipleri ile iletişim hâlinde olduğu; mesnevilerinin ve divanlarının çoğaltılmasında bazı şairlerin, kâtiplerle yaşadığı problemleri şiirlerine yansıttığı görülmektedir. Çalışmada, kâtipler ile ilgili doğrudan değerlendirme yapan Fuzûlî'nin üç ve Nevâyî'nin bir kıtası ile Gelibolulu Mustafa 'Âlî'nin *Tuhfetü'l-Uşşâk* adlı mesnevisinin bir bölümü değerlendirilmektedir. Klasik şiirin önemli simalarından olan bu şairlerin, imla hatalarını nasıl tanımladıklarına, imla hatalarının sebepleri ile alakalı tespitlerine ve bu hataların nelere yol açabileceği gibi değerlendirmelerine açıklık getirilmektedir. Çalışmada, bu üç şairin kâtipler ile ilgili mesleki ve ahlaki değerlendirmelerinin yanı sıra kâtiplik mesleği ile ilişkili olan *nişancı*, *vakanüvis*, *hattat*, *müstensih*, *defterdar*, *münşi*, *mümlî* vb. mesleklere değinilmekte; yazı kültürü ile alakalı kalem, kâğıt, mürekkep, açkı, müsvedde kâğıdı vb. unsurlara da gönderme yapılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Divan edebiyatı, şair, kâtip, imla hatası, Osmanlı İmparatorluğu

¹ Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.

Çıkar Çatışması: Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.

Finansman: Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.

Telif Hakkı & Lisans: Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.

Kaynak: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.

Benzerlik Raporu: Alındı – Turnitin, Oran: %15

Etik Şikayeti: editor@rumelide.com

Makale Türü: Araştırma makalesi, **Makale Kayıt Tarihi:** 21.09.2023-**Kabul Tarihi:** 20.12.2023-**Yayın Tarihi:** 21.12.2023; **DOI:** 10.29000/rumelide.1406065

Hakem Değerlendirmesi: İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körleme

² Dr. Öğr. Üyesi, Afyon Kocatepe Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Türk Dili Ve Edebiyatı Bölümü, Eski Türk Edebiyatı / Dr., Afyon Kocatepe University, Faculty of Arts and Sciences, Department of Turkish Language and Literature, Old Turkish Literature (Afyonkarahisar, Türkiye), agunaydin@aku.edu.tr, **ORCID ID:** 0000-0003-4683-5989, **ROR ID:** https://ror.org/0272rjm42, **ISNI:** 0000 0001 0842 3532, **Crossreff Funder ID:** -

Adres | Address

RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi

RumeliDE Journal of Language and Literature Studies

e-posta: editor@rumelide.com
tel: +90 505 7958124

e-mail: editor@rumelide.com,
phone: +90 505 7958124

Spelling Mistakes of the Ottoman Empire; in the Context of Divan Poet and Scribe Conflict³

Abstract

Scribes were copying and reproducing the literary works which are originally created by the poets but their connection was not limited to this. Many classical poets worked as professional scribes and this fact complicates their relationship. Understanding the scribe class of the classical period is not only important to evaluate the institutional structure of the Ottoman Empire but also helps us to understand the environment in which divan literature was formed. In the classical period, besides the official scribes who carried out the administrative and financial functioning of the state, there were also private scribes who responded to the needs of cultural and commercial life. It is obvious that classical poets were mostly in contact with commercial scribes. Some poets had some problems with the scribes in the reproduction process of their mathnawis and divans and they reflected these problems in their poems. In this study, three stanzas of Fuzûlî and one stanza of Nevâyî, and a part of Gelibolulu Mustafa Âlî's very first mathnawi called Tuhfetü'l-Uşşâk are evaluated. In these poems the poets define some spelling mistakes, identify the cause of these spelling errors, and they emphasize how much these misspellings can damage the text. These three poets after making some professional and moral comments on scribes, also mention some other professions which are related to the scribes such as court calligrapher, sealer, chronicler, copyist, etc.

Keywords: Divan literature, poet, scribe, spelling mistake, Ottoman Empire

1. Giriş

Osmanlı, yazılı kayıt tutmaya verdiği ehemmiyet sebebiyle bir “yazı imparatorluğu” olarak adlandırılmaktadır. “Seyfiyye” olarak adlandırılan ordunun, imparatorluğun kas gücünü, bugünkü akademiye mukabil gelen “ilmiyye” sınıfının da beyni temsil ettiğini düşünürsek, “kalemiyye” sınıfını teşkil eden kâtiplerin de devletin hafızasına tekabül ettiğini söyleyebiliriz.

Osmanlıda, çok erken dönemlerden itibaren sarayda ve devlet dairelerinde çalışan, kayıt ve defter tutmak gibi görevlerde istihdam edilen devlet memurları, kâtipler sınıfını oluşturur. Şiir, aruz, belagat, tarih, gramer, coğrafya gibi pek çok ilim dalında eğitim alan ve daha sonra bu mevzularda eser de veren pek çok kâtip yetişmiştir. Gelibolulu Mustafa Âlî, Kâtip Çelebi, Koçî Bey, Celâlzâde ve Nâimâ, kâtiplik kurumunu temsil eden zirve isimlerden birkaçıdır.

Kayıt tutma ve arşivlemenin kamusal, kurumsal ve kültürel bir ihtiyaç olduğu ortadadır. Yazı ve kayıt işlemi söz konusu olduğunda matbu ve dijital yazı kültüründe insanın yerini büyük oranda makine ve bilgisayar almış olmasına rağmen el yazması kültüründe tamamen insan faktörü ön plandadır. Kılık kıyafetleri, ahlakları, yetenekleri ve yetişme süreçleri gibi yönleriyle kâtipler sınıfının incelenip

³ It is declared that scientific and ethical principles were followed during the preparation process of this study and all the studies utilised are indicated in the bibliography.

Conflict of Interest: No conflict of interest is declared.

Funding: No external funding was used to support this research.

Copyright & Licence: The authors own the copyright of their work published in the journal and their work is published under the CC BY-NC 4.0 licence.

Source: It is declared that scientific and ethical principles were followed during the preparation of this study and all the studies used are stated in the bibliography.

Similarity Report: Received - Turnitin, Rate: 15

Ethics Complaint: editor@rumelide.com

Article Type: Research article, Article Registration Date: 21.09.2023-Acceptance Date: 20.12.2023-Publication Date: 21.12.2023; **DOI:** 10.29000/rumelide.1406065

Peer Review: Two External Referees / Double Blind

Adres | Address

RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi

RumeliDE Journal of Language and Literature Studies

e-posta: editor@rumelide.com
tel: +90 505 7958124

e-mail: editor@rumelide.com,
phone: +90 505 7958124

anlaşılması, yalnızca Osmanlı devletinin kurumsallaşma sürecinin değil kültür ve edebiyat tarihinin anlaşılması için de oldukça önemlidir.

Osmanlı döneminin kâtiplik kurumunu iki kategoride değerlendirmek gerekmektedir. Çünkü devlet memuru olan kâtiplerin yanı sıra dilekçe ve mektup yazan arzuhalçiler ile herhangi bir eserin temize çekilmesi yahut çoğaltılması gibi durumlarda ticari olarak hizmet veren esnaf kâtipler de bulunmaktadır.

Divan şairlerinin asıl muhatap olduğu kâtip, divanları ve mesnevileri çoğaltan bu piyasa kâtipleridir. Fakat bazı divan şairlerinin aynı zamanda resmî bir kâtip olması, şair ve kâtip arasındaki ilişkiyi daha da karmaşıktırır. Yazı, imla, telaffuz ve ifade güzelliği gibi meselelerde kendilerini otorite kabul eden şairlerin, kâtipleri sık sık takdir veya tenkit ettikleri görülür.

Bu çalışmada, divan şiirine yansıyan bazı imla hatalarına, bu hataların tanımlanmasına ve şairlerin bu hatalara karşı verdikleri tepkilere odaklanılmaktadır. Bu meselelerin yanı sıra *kâtip* ve *şair* ilişkisi üzerinde de durulmaktadır. Fakat bu ilişki verilirken *nişancı*, *deftardar*, *hattat*, *vakanüvis*, *müstensih*, *münşi* ve *mümlî* gibi yazı ile alakalı diğer bazı mesleklere ve klasik dönemin yazı kültürüne ait bazı unsurlara da değinilmektedir.

2. Osmanlıda kâtiplik kurumu ve bir devlet memuru olarak kâtip

Resmî bir memuriyet olan kâtiplik, Osmanlı döneminde bir “mansıp” olarak adlandırılır. Mansıp kelimesi, bugünkü “kadro”ya tekabül eder. Babadan oğula devredilebilen bu kadrolar, Osmanlı'nın kurumsal kimliğinin bir sonraki nesle aktarılmasını da temin etmektedir (İpşirli, 2003, s. 4).

Klasik dönemde kâtipler, kırmızı kaftanları, hilal şeklindeki kalem ağırları⁴ ve bellerinde taşıdıkları divit ve hokka takımları ile tasvir edilirler.⁵ Osmanlı'nın modernizasyonu sırasında kâtipler için farklı bir kıyafet uygulamasına geçildiğini meşhur “Üsküdar’a gider iken” türküsünün “kâtibimin setresi uzun eteği çamur” mısrasından çıkarabilmekteyiz. Kâtipler, II. Mahmud döneminden itibaren, *setre* adı verilen uzun bir ceket ve içine de kolalı gömlek giymeye başlamışlardır.⁶

Çıranklıkla başlayan kâtiplik mesleği, kendini yetiştirenlere sancak beyliği, beylerbeyliği, reisülküttaplık, nişancılık, vezirlik ve nihayet sadrazamlığa doğru devlet bürokrasinin en üst seviyelerine kadar çıkabilme imkânı sağlamaktaydı. Devletin işleyişini bilen, resmî teamüllere hâkim ve kurumsal yapı içerisinde uzun yıllar boyunca yetişmiş tecrübeli kâtiplerin zamanla liyakatli ve kabiliyetli olanları yükselerek, geleceğin bürokrat kadrolarını oluşturmaktaydı.

Kâtiplerin, çıranklık/*şâkird* döneminde başta dil ve yazı eğitimi olmak üzere çeşitli mevzularda kendilerini geliştirmeleri bekleniyordu. Klasik dönemde ideal bir kâtibin, *elsine-i selâse* tabir edilen Türkçe, Arapça ve Farsçayı öğrenmesi; çeşitli belgelerin hazırlanmasında ve yazışmalarda kullanılan altı yazı sitilini/*aklâm-ı sitte* de bilmesi gerekiyordu.⁷

⁴ Ali Şir Nevâyî'nin Divânlarında İnsan Görünümleri adlı doktora çalışmasında önemli bir mesleki tip olarak sunulan kâtip, bu mesleğin yalnızca Osmanlı toplumunda değil Timurlu sahasında da benzer bir sınıf oluşturduğunu ortaya koymaktadır (Günaydın, 2017, s. 539).

⁵ Dalvimart, Octavien: Osmanlı kıyafetleri: Türkçe, İngilizce ve Fransızca izahlı altmış gravür, *The Costume of Turkey, Costume de la Turquie*; (Çev.) Ali Berktaş; (Edt.) Emre Yalçın, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2012, costume 18.

⁶ “Setre” kelimesi ile alakalı Kubbealtı Lügati şu açıklamayı yapar: Eskiden daha çok resmî dairelerde giyilen, düz yakalı, önü ilikli, etekleri uzunca, Avrupa kesimi bir çeşit çuha ceket. “*Tanzimat'tan sonra selâmlıklarda ağalar İstanbul'da denen önleri ilikli bir setre giyerlerdi*” Sâmîha Ayverdi.

⁷ Hüsn-i hat geleneğinde altı kalem/*aklâm-ı sitte* şeklinde tabir edilen yazı sitilleri şunlardır: *Sülüs*, *nesih*, *muhakkak*, *reyhânî*, *tevkî* ve *rikâ*.

Adres | Address

RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi

RumeliDE Journal of Language and Literature Studies

e-posta: editor@rumelide.com
tel: +90 505 7958124

e-mail: editor@rumelide.com,
phone: +90 505 7958124

Temelde *emvâl kâtipliği* ve *divân-ı hümayûn kâtipliği* şeklinde ikiye ayrılan daha sonra da pek çok muhtelif alt kategorileri bulunan kâtiplik teşkilatı, devlet kurumlarının resmî, idari ve mali işlerini takip eden ve bu kurumun devletle organik ilişkisini sağlayan bir tür sekreterlik vazifesini yürütmekteydi. “Kalem” kelimesinin, devlet dairesi veya sekreterlik gibi bir manada Cumhuriyet Dönemi’nde de kullanılmaya devam edildiği görülür. Özerk bir yapıya sahip Yeniçerilik kurumunu ele alırsak “Yeniçeri ağası” bu kurumun idaresinden sorumlu iken defterdarlığa bağlı “Yeniçeri kâtibi” ise bu kurumun mali işlerini yürütmekle görevliydi. Şehzade, paşa ve sultanların resmî kayıtlarını tutan ve yazışmalarını yürüten hususi kâtiplerinin bulunduğu da bilinmektedir.

Kançılara/*cancellaria* tabiri *nişancı*, *reisü'l-küttâb* ve *defterdar* gibi kâtipler sınıfının en üst rütbeleri ile birlikte bunların emrindeki tüm resmî memur ve kalemleri tanımlamaktadır. Defterdarlığa bağlı kâtipler daha çok mali kayıtların tutulmasından sorumluyken nişancı ve reisü'l-küttâb'a bağlı kâtipler ise *divan-ı hümayûn* zabıtlarının tutulması, *ahidnâme* (antlaşma), *nâme* (nota) ve *hüküm* (emir) gibi belgelerin hazırlanması, hariciye ve dâhiliyedeki resmî yazışmaların yürütülmesi işleriyle vazifelidiler (Ortaylı, 1978, s. 502).⁸

Kalem-rev (قلمرو) tabiri mealen *kelemin gittiği yer* manasına gelmektedir. Bu tanımlama, sultanın fermanın ulaştığı bölgeleri ve resmî kayıt tutulan yerleri devlet toprağı yani “mülk” olarak görmenin bir yansımasıdır. Bu tabir, kılıçtan çok kalem üzerine kurulu, kurumsal/*müesses* ve düzenli kayıt altına alınmış/*mukayyed* bir yönetim anlayışını vurgulamaktadır.

3. Ticari bir faaliyet olarak yazıcılık ve esnaf kâtipler

Osmanlı toplumunda, yukarıda bahsettiğimiz resmî kâtiplerin yanı sıra edebî ve dinî eserlerin çoğaltılması ve temize geçirilmesi gibi işleri ücreti mukabilinde yapan esnaf kâtipler de bulunmaktaydı.

Yazma işini ticari bir meslek hâline getirmiş bu profesyonel yazıcılar, başta Kur'an olmak üzere diğer dinî içerikli kitaplar, mesneviler, mevlit kitapları ve divanlar gibi rağbet gören her türlü kitabı çoğaltarak geçimlerini sağlamaktaydı. Yeni bir eser yazmayan; bir *şair*, *müellif*, *musannıf* veya *mütercim* tarafından hazırlanmış bir kitabı yalnızca temize çeken veya çoğaltan bu meslek erbabının asıl adı “*müstensih*”dir. Bu isim, bir metni aslından kopya etmek, temize çekmek veya çoğaltmak manalarına gelen *istinsah* kökünden gelmektedir (Bozkurt-Kaya, 2001, s. 369).

Kâtiplerin, pazarlık yapılan fiyat üzerinden bir eseri çoğalttıkları ve yazdıkları nüsha başına para aldıkları anlaşılmaktadır. Piyasa kâtiplerinin çok para istemeleri, dikkatsiz davranmaları ve kopya ettikleri metni aslında anlamamaları gibi nedenlerle eleştirilmelerine çok sık rastlanılmaktadır. Diğer yandan mahir, dikkatli, hatta müellifin hatalarını dahi düzeltecek kadar meseleye vakıf kâtiplerin de hayırla yâd edildiği görülür.

Gündelik hayatın yazı ile ilgili ihtiyaçlarını karşılayan mektupçulara ve dilekçe/*arz-ı hâl* yazıcıları olan *arzuahâlciler* de “kâtib” denildiği bilinmektedir. Arzuahâlcilik ve mektupçuluğun Cumhuriyet Dönemi’nde dahi bir müddet devam ettiğini bilmekteyiz (Tanyer, 2004, s. 271).

Kâtipler, güzel yazı/*hüsn-i hatt* ustası olan hattatlarla çok sık karıştırılmaktadır. Hattat, bir kaligrafi ustasıdır ve yazıyı sanata dönüştürmektedir. Fakat pek çok kâtibin aynı zamanda belli yazı stillerinde hattatlık icazetine sahip olması da yaygındır.

⁸ İlber Ortaylı'nın Josef Matuz'un *Das Kanzleiwesen Sultan Süleymans des Pröchtigen* (Muhteşem Süleyman'ın Kançılıyası) adlı eserinin tanıtım yazısından (Ortaylı,). <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/2603254>

Adres Address

4. Bir şair mesleği olarak kâtiplik

Osmanlılarda, daha çok Abbasi geleneğini takip ederek mali işlerle ilgilenen kâtiplerin *kâtibü'l-mâliyye*, edebî kabiliyeti bulunan ve bu sahada istihdam edilen kâtiplerin de *kâtibü'l-edebîyye* olarak tasnif edildiğini görmekteyiz. Edebiyatla ilişkili olarak *kâtip* ismi *şehnâmecî*, *nişancı*, *münşi*, *vakanüvis*, *müverrih*, *tahrir kâtibi*, *sefer kâtibi* gibi birbiri ile alakalı çok geniş bir kadro yelpazesini tanımlamak için kullanılmaktadır.

Şair kimliği ile tanıdığımız pek çok ismin asıl mesleği kâtipliktir. Kâtiplik kurumu, usta çırak ilişkisine dayalı eğitim usulü sebebiyle yalnızca kâtip ve devlet adamı değil pek çok şair, ilim ve kültür adamı yetiştiren bir okul gibi çalışmaktadır.

Şairlik ve kâtiplik mesleği arasındaki ilişkinin hem Osmanlı edebiyatının geliştiği ortamı hem de Osmanlı bürokrasisini şekillendiren ana unsurları anlamak noktasında son derece önemli olduğunu fakat bu münasebetin araştırmacılar tarafından genellikle göz ardı edildiğini söylemek gerekir (Woodhead, 2007, s. 55).

Osmanlı edebiyatının kurucu isimlerinden biri olan Ahmed-i Dâî (ö. 1421'den sonra), Osmanlı'ya intisap etmeden önce Germiyanoglu sahasında kadılık yapmıştır. Yazım, imla ve üslup ile alakalı *Teressül* adlı bir eser hazırlamıştır. “İnşa” ile ilgili olan bu eser, dilekçe ve resmî mektup örnekleri ihtiva etmektedir (Kut, 1989, s. 58).

Klasik divan şiirinin kurucu isimlerinden biri olan Ali Şir Nevâyî (ö. 1501), Timurlu sahasındaki kâtiplik sınıfının en üst mertebesi olan nişancılık ve divan emirliğine kadar yükselmiş bir devlet adamıdır. Nevâyî'nin, Uygurlar döneminin *kâtip* tipini temsil eden *bahşi* geleneğini de çok iyi bildiği; Timurluların, Uygur geleneğinden Arap harfli yeni alfabeye adaptasyonu sürecinde çok önemli bir rol oynadığı da bilinmektedir.⁹

Necâtî (ö. 1509), Fâtih Sultan Mehmed'e sunduğu “şitâiyye” ve “bahâriyye” kasideleriyle sultanın takdirini kazanarak divan kâtibi olmuştur. Şehzâde Abdullah'ın divan kâtipliğini de yapan şair, hayatının son dönemlerinde Şehzâde Mahmud'un Saruhan sancağına tayin edilmesi ile onun nişancısı olarak Manisa'ya gitmiştir. Bu görevi icra ettiği sırada Necâtî'nin öğrencileri olan Sun'î ve Şevkî divan kâtipliğini, Tâlî'î ise defterdarlık görevlerini yürütmektedir (Yavuz, 2013, s. 128-129).

Bir hayli şiiri olmasına rağmen daha çok mensur eserleri ile tanınan İdris-i Bitlisî (ö. 1520), kâtiplik kurumunun önemli isimlerinden biridir. İdris-i Bitlisî, Akkoyunlular'ın sarayında *münşi* olarak görev yaptıktan sonra Osmanlıya intisap eder. İdris-i Bitlisî'nin II. Beyazıt'ın nişancısı olduğu, *Heşt Bihişt* adlı Osmanlı tarihini onun emriyle yazdığı bilinmektedir. Yavuz Sultan Selim döneminde de bu görevini sürdürdüğü, hatta onun bazı hususi mektuplarını dahi yazdığı bilinmektedir (Özcan, 2000, s. 485).

Bir hamse ve iki divan sahibi olan Gelibolulu Mustafa Âlî (ö. 1600), şair kimliğinin yanı sıra tezkireci, münşi, mütercim ve müverrih kimliklerini de taşımaktadır. Kâtiplik kurumunun özellikle maliye kısmının hemen hemen her rütbesinde ve dalında imparatorluğun farklı coğrafyalarında uzun yıllar çalışmıştır (Kütükoğlu, 1989).

Divan edebiyatının zirve isimlerinden bir diğeri olan Nâbî (ö. 1712) de kâtipliğin farklı dallarında görev yapmıştır. Gençlik yıllarında Urfa'da arzuhâcilik yaptığı rivayet edilen Nâbî, İstanbul'a geldikten sonra Musahip Mustafa Paşa tarafından divan kâtibi olarak görevlendirilmiştir. Daha sonra pek çok şehzade ve paşaya hususi kâtiplik yapmıştır. Mukâbele-i süvârî kaleminde *başmukâbeleci* görevini ifa ettiği

⁹ Bu konuda daha geniş malumat için Maria Subtelny'nin “*Ali Shir Nava'i: Bakhshi and Beg*” adlı çalışmasına bakılabilir.

Adres Adres

RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi

RumeliDE Journal of Language and Literature Studies

e-posta: editor@rumelide.com
tel: +90 505 7958124

e-mail: editor@rumelide.com,
phone: +90 505 7958124

sırada vefat eder. Ölümünden sonra, edebî nitelik taşıyan resmî mektupları *Münşeât* adıyla toplanmıştır (Erkal, 2014).

Osmanlı devlet aklının, bilhassa *kâtibü'l-edebiyye* kadrolarında her fırsatta şairleri istihdam etmeye gayret ettiği, edebî kabiliyetini ispatlayan hemen hemen her şairi muhakkak ilk önce kâtiplik ile ödüllendirdiği görülmektedir. Bu teamül, resmî yazışmalardaki kalitenin artmasını sağlarken şairlerin de finansal olarak desteklenmesine vesile olmaktadır.

5. Kâtip ve hattatların affedilmez günahı; imla hatası

Resmî kâtiplerin, imla hataları yüzünden ceza almaları veya azledilmeleri sıkça rastlanılan durumlardandır. Piyasada çalışan ve özel sektör olarak tanımlayabileceğimiz esnaf kâtiplerin, metinleri çoğaltırken yaptığı hatalar ise ticari itibarlarını kaybetmelerine sebep olmaktadır.

Divan şairlerince kâtiplerin yalnızca imla hataları bakımından değil yaşam tarzları, kılık kıyafetleri ve ahlaki yönleri ile de eleştirildikleri görülmektedir. Şeyh Gâlib'in Hüsn ü Aşk'ındaki ifadeleri bu konuda oldukça manidardır:

Diger müteşâirân-ı küttâb / Kim ekseri hâcegân-ı küttâb

Kerrâke-i sûf-pür-mübâhât / Mevc-âver-i bahr-i ıstılâhât

İndinde muazzam-ı metâlib / Ezberlene Münşeât-ı Râgıb

Sonra bir iki güzelce oğlan / Tanbûr ü şerâb ba'zı dîvân (Şeyh Gâlib, Hüsn ü Aşk, b. 727-730) ¹⁰

İlk beyitte geçen *hâcegân* tabiri, Osmanlı'nın klasik döneminde üst rütbeli kâtipleri tanımlarken daha sonraları tüm kadrolu kâtipler için kullanılmıştır (İpşirli, 1996, s. 430). Yani Şeyh Gâlib'in eleştirisinin merkezinde kâtipler, özellikle de bu sınıfın üst tabakasındakiler vardır. İkinci beyitte geçen *kerrâke* lafzı, bu üst tabaka kâtiplerin giydikleri yün üstlüğün adıdır.¹¹ Üçüncü beyitte geçen *Münşeât-ı Râgıb* ise Koca Ragıp Paşa'nın resmî yazışmalarını toplayan eserinin adıdır. Osmanlı'nın son dönemlerine kadar kâtiplere, ders kitabı olarak okutulmuştur.¹² Son beyitte ise bu kâtiplerin yaşam tarzları eleştirilmektedir.

Şeyh Gâlib, *kerrâke* giyen, süslü nesir/*inşâ* ile alakalı bir eseri ezberleyip şairlik taslayan, şairlerini buradaki terimlerle/*ıstılâhât* dolduran, ahlaki olarak da her şeyi mubah gören bu eğlence düşkünü kâtipleri, şairliğe özenen fakat gerçek bir şair olmaktan uzak diğer bazı grupların içine dâhil ederek eleştirmektedir.

¹⁰ Aktarma: Şair geçinen bir diğer grup da kâtiplerdir. Bunların çoğu da yünlü *kerrâkeleri* ile terimler denizinde yüzen ve her şeyi mubah gören hoca kâtiplerdir. Onların nazarında en büyük hüner Münşeât-ı Râgıb'ın ezberlenmesidir. Sonra bir iki güzel oğlan, tambur, şarap ve birkaç divan... İş yaparken sıkılınca bunlar kuvvet verirmiş!

¹¹ Muhammet Nur Doğan'ın, yün üstlük manasına gelen *kerrâke* lafzını, beyitte geçen *bahr* ve *mevc* kelimeleri ile de ilişkilendirerek Şeyh Gâlib'in bu hâcegân takımının yelkenli gibi şişinerek kibirle yürümelerini tasvir ettiği şeklindeki yorumu dikkat çekicidir (Doğan, 2011, s. 175). Kubbealtı Lügati'nin *Kerrâke* maddesinde verilen açıklama ve misal metinler bu üstlüğün İstanbul'un kibarları tarafından giyildiğini göstermektedir: "Osmanlılar'da kibar sınıftan gençlerin ve ilmiye sınıfının giydiği, ince softan hafif ve dar üstlük: Sinemi deldi bugün bir âfet-i çâr-pâreli / Gül yanaklı gülgüli kerrâkeli mor hâreli (Nedim). Kibarzâdeler, çelebiler... kakım, feyyum kaplı rengârenk kerrâkelerinin eteklerini savurarak... muhteşem kayıklarından, arabalarından çıkıp çemenzarda geziniyorlardı (Musâhipzâde Celâl)".

¹² Telhisât ve Münşeât-ı Râgıb, Koca Râgıb Paşa'nın telhisleri ve kaleme aldığı siyasi-edebî seçme yazılarının da eklenmesiyle Ahmed Nüzhet Efendi tarafından tertip edilmiş bir inşa mecmuasıdır. Osmanlı diplomasisinin son görkemli anını hatırlatan Râgıb'ın Münşeât'ı, son dönemlere kadar kâtiplerce başlıca ders kitabı gibi okunmuştur. Eserin dili ağdalı ve secilidir (Beyhan, Kesik. "Telhisât ve Münşeât-ı Râgıb". Türk Edebiyatı Eserler Sözlüğü, <http://tees.yesevi.edu.tr/madde-detay/telhisat-ve-munseat-i-ragib>. [Erişim Tarihi: 17 Aralık 2023].

Adres | Address

RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi

RumeliDE Journal of Language and Literature Studies

e-posta: editor@rumelide.com
tel: +90 505 7958124

e-mail: editor@rumelide.com,
phone: +90 505 7958124

Kâtiplerle birlikte yazı işiyle uğraşan hattatların da sık sık eleştirildikleri görülür. Hattat ve kâtiplerin, temize çektikleri eserlere isim veya mahlaslarını yazmalarına *ketebe kaydı* denilmektedir.¹³ Aşağıdaki beyitte geçen “ketebe sahibi” tabiri ise imzası veya mahlası tanınan bilinen meşhur bir kâtip manasına gelmektedir. Şair Sürûrî (ö. 1814), piyasada ünlü hattatların çok olduğunu fakat yazdıklarının manasını anlayanın çok zor bulunduğunu ifade etmektedir:

Şimdi çoktur ketebe sâhibi câhil hattât
Lâkin esrâr-ı hurûfa kanı vâsıl hattât (Sürûrî)¹⁴

Şair Vehbî (ö. 1809), aşağıdaki beytinde *hattatların* çok yazdıklarını fakat yeteri kadar okumadıklarını ironik bir şekilde ifade etmektedir:

Okumağa yazıdan çok sa’y et
Ki kalır nakşile câhil hattât (Vehbî)¹⁵

İster ticari ister devlet memuru olsun bir kâtip imla hatası yaptığında bunun hayati sonuçları olabilmektedir. İmla hataları, en fazla devlet adamlarını ve şairleri rahatsız etmektedir. Özellikle şairlerin divan ve mesnevilerine yansıyan eleştirileri; *kâtip*, *hattat*, *müstensih* gibi meslek erbabı ile alakalı oldukça detaylı malumat ihtiva etmektedir.¹⁶

Bu çalışmada değerlendirilecek olan Nevâyî’nin bir ve Fuzûlî’nin üç kıtası ile Gelibolulu Mustafa Âlî’nin *Tuhfetül-Uşşâk* adlı mesnevisinin hâtime bölümü doğrudan kâtiplerle alakalıdır. Bu manzumeler incelenirken, divan edebiyatının en önemli isimlerinden olan bu şairlerin dikkatsizlik, acele davranmak ve en önemlisi de cehaletten kaynaklanan çeşitli imla hataları tanımladıkları, bu imla hatalarının neye mâl olabileceğini vurgulu bir şekilde ifade ettikleri ve imla hatası yapan kâtipleri şiddetle eleştirdikleri görülmektedir.

6. Fuzûlî’nin cahil kâtiplere bedduası

İmla hataları ve kâtip denilince Fuzûlî’nin aşağıdaki kıtası akla ilk gelen manzumelerdendir. Fuzûlî’nin bu meşhur kıtası çeşitli kaynaklarda çok sık tekrarlanmasına rağmen aslında tam manasıyla ve gerektiği gibi anlaşılıp açıklanmamıştır:

Kalem olsun eli ol kâtib-i bed-tahrîrün // Ki sevâd-i rakamı sûrumuzı şûr eyler
Gâh bir harf sükûtiyle kılır nâdiri nâr // Gâh bir nokta kusûriyle gözi kûr eyler¹⁷

Fuzûlî, çeşitli yanlışlar yaparak metnin anlaşılmasını zorlaştıran hatta bazı kelimeleri tam tersi bir manaya gelecek şekilde yazarak hayati hatalar yapan bir kâtibi *bed-tahrîr* olarak tanımlamaktadır.

Beyitte geçen “tahrîr” kelimesi kitabet ve yazılı kompozisyon manalarına gelmektedir. Metinlerin istinsah kayıtlarında çok sık kullanılan *ketebehû* lafzı aynen kopya etme manasına gelirken *harrarahû* kaydı ise araştırıp anlayarak ve bir nevi tashih ederek yazmak demektir (Bilgin, 1995, s. 354). Buradaki

¹³ “Onu yazdı” manasına gelen *ketebehû* ibaresi ile başlayan bu kayıtlar *ketebe kaydı*, *istinsah kaydı* veya *ferâğ kaydı* gibi isimlerle anılmaktadır. Bu kayıtlarda, eserin temize çekildiği tarih ile beraber eseri temize çeken kâtiplerin adı kaydedilmektedir (Bilgin, 1995, s. 354).

¹⁴ Aktarma: “Ketebe sahibi cahil hattat çoktur ama harflerin esrarına vakıf olan hattatlar nerede?” Bu beyit, Ahmet Talat Onay’ın Açıklamalı Divan Şiiri Sözlüğü adlı çalışmasının *hattât* maddesinden alınmıştır.

¹⁵ Aktarma: “Okumaya yazmaktan daha çok gayret et, çünkü nakışla uğraşan hattatlar cahil kalır!” Bu beyit, Ahmet Talat Onay’ın Açıklamalı Divan Şiiri Sözlüğü adlı çalışmasının *hattât* maddesinden alınmıştır.

¹⁶ Şairlerin divan ve mesnevilerine yansıyan kâtip ve müstensihlere yönelik eleştirilerle alakalı Murat Öztürk’ün “Klasik Türk Şiirinde Kâtiplere Yönelik Hicivler” adlı çalışmasına bakılabilir. Çalışma genel itibarıyla divan şiirine yansıyan kâtip eleştirileri üzerinde durmakla birlikte klasik dönemindeki edebî eserlerin çoğaltılması süreci ile alakalı *istinsah*, *mukâbele* ve *tashih* gibi pek çok malumatı da ihtiva etmektedir.

¹⁷ Aktarma: O kötü yazan kâtibin eli kalem gibi kurusun ki harfler üzerindeki bir karalaması düğünümüzü şamataya döndürür. Kâh bir harf kusuru ile nadir bulunan bir şeyi ateşe çevirir kâh bir nokta kusuruyla gözü kör eder!

Adres | Address

bed-tahrîr tabiri, anlamadan ve düşünmeden yazı yazan, yazdığının ne anlama geldiğini bilmeden kopya eden ve bunu yaparken de çeşitli hatalar yapan cahil bir kâtipi tanımlamaktadır.

Fuzûlî, yukarıdaki kıtasında üç tür imla hatası saymaktadır: *Sevâd-ı rakam*, *harf sükûtu* ve *nokta kusûru*.

Düğün manasına gelen sûr (سور) kelimesinin şûr (شور) şeklinde yazılması Fuzûlîye göre bir “sevâd-ı rakm”dır.¹⁸ Rakm kelimesi yazı manasına gelmektedir. Yazının karalanması manasına gelen “sevâd-ı rakm” tabiri ise yazının temiz ve açık bir şekilde yazılmamasını ifade etmektedir. Şaire göre sin (س) harfinin üstündeki bir karalama, üç nokta gibi görülecek ve sin harfinin şın (ش) gibi okunmasına sebep olacaktır.

Diğer bir imla hatası “harf sükûtu”dur. Kelimedeki bir harfin unutulması düşürülmesi manasına gelmektedir. Fuzûlî, nâdir (نادر) kelimesindeki dal harfinin unutulması nâr (نار) şeklinde yazılmasını buna misal olarak verir.

Göz (كوز) kelimesinin kör (كور) şeklinde yazılması ise “nokta kusuru” olarak tanımlanmakta ve noktalı bir harfin noktasının veya noktalarının unutulması manasına gelmektedir.¹⁹

Fuzûlî’nin bu üç imla hatasını misallendirmek için seçtiği üç kelime ile bunların yanlış yazılmış halleri arasında tezathık alakası vardır: Sûr x şûr; nâdir x nâr; göz x kör. “Sûr” lafzının “şûr” yazılması, nezih bir düğünün şamataya dönmesine; “nâdir”in “nâr” olarak yazılması ender bulunan ve kıymetli olan bir şeyin yanıp kül olmasına; “göz” kelimesinin bir harfinde noktanın unutulması ise gören gözün “kör” olmasına sebep olmaktadır. İmla hatalarına verilen misal kelimelerin doğru yazımları ile yanlış yazımlarının bir birine tezat oluşturacak şekilde seçilmesi, Fuzûlî’nin, yapılan imla hatasının neye mal olabileceğini vurgulamak istemesiyle alakalıdır.

Kıtadaki diğer bir dikkat çeken nokta ise seçilen üç örnek kelimenin üç farklı dilden olmasıdır. Şair, Türkçe, Arapça ve Farsçadan ikişer tane örnek seçmiştir. Bu, rastgele bir seçimden ziyade Osmanlı Türkçesini yanlışsız yazabilmek için bilinmesi gereken üç dile temsili bir göndermedir. Çünkü Osmanlı kültürünün temelini oluşturan ve *elsine-i selâse* olarak tabir edilen bu üç dilin gramerini ve yazım kurallarını bilmeyen bir kâtipin hata yapması kaçınılmaz olacaktır.

Fuzûlî’nin yukarıdaki kıtası aslında Türkçe divanının dibacesinde yer almaktadır. Fuzûlî, Allah’tan, kendisini ve eserini öncelikle tüm *ehl-i fesâd*tan özellikle de üç taifeden koruması için dua eder. Fuzûlî’nin fesat ehli olarak tanımladığı üç gruptan birincisi kabiliyetsiz ve cahil kâtiplerdir:

Biri ol kâtip-i nâ-kâbil ü mümlî-yi câhil ki hâme-yi muhâlif-tahrîri tîşe-yi bünyân-ı ma’ârifdür ve kilki-i küdüret-te’sîri mi’mâr-ı binâ-yı zehârifdür. Gâh bir noqtayla ma’habbeti miñnet gösterür ve gâh bir harf ile ni’meti niñmet oñdur (Kılınç, 2021, s. 185)²⁰

Fuzûlî, yukarıdaki açıklamasında aslında iki kişiyi eleştirmektedir; Kabiliyetsiz bir kâtip/*kâtip-i nâ-kâbil* ve cahil bir mümlî/*mümlî-yi câhil*. Bu iki tanımlama, farklı birer yazıcıyı ifade etmektedir. Kâtip daha çok yazılı metinleri kopya eden bir müstensihî karşılamaktadır. *İmlâ* kelimesinden türeyen *mümlî* (مملی) lafzı ise imla eden yani yazan manasına gelmekte, hem hadis hem de tefsir ilmi ile uğraşan yazıcıları ifade etmek için kullanılmaktadır.

¹⁸ *Sevâd* kelimesi bazı nüshalarda *fesâd* şeklinde geçmektedir (Kılınç, 2021, s. 185.)

¹⁹ Farsça *kür* ve Türkçe *kör* kelimeleri aynı şekilde (كور) imla edilmektedir.

²⁰ Aktarma: “-O fesat ehlinin- birisi kabiliyetsiz kâtip ve cahil bir yazıcıdır ki onun muhalif yazısı maarif binasını yıkan bir kazma gibidir. Keder veren kalemi de sahte yıldızlı binanın mimarıdır. Kâh bir nokta ile *muhabbeti miñnet* gösterir kâh bir harf ile *ni’meti niñmet* okutur.

Adres | Address

RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi

RumeliDE Journal of Language and Literature Studies

e-posta: editor@rumelide.com
tel: +90 505 7958124

e-mail: editor@rumelide.com,
phone: +90 505 7958124

Fuzûlî'nin burada yaptığı gönderme ilmî kâtipleredir. Dolayısı ile seçilen kelimelerin de ilim dili olan Arapça kökenli olduğu dikkat çekmektedir. Harf ve nokta hatalarına misal olarak verilen *muhabbet* (محبت) – *mihnet* (محنت); *ni'met* (نعمت) – *nikmet* (نقمت) ve *ma'ârif* (معارف) – *zehârif* (زخارف) kelimeleri aynen Türkçe kıtada olduğu gibi karşılıklı tezat oluşturacak şekilde seçilmiştir.

Fûzûlî, nesir ile yaptığı bu açıklamadan sonra dibacesine, kötü kâtip tipini eleştiren sırasıyla Arapça, Türkçe ve Farsça olmak üzere üç tane de kıta kaydeder. Yani Fuzûlî'nin Türkçe divanının dibacesinde, kâtiplerle alakalı, yukarıda incelediğimiz Türkçe kıtaya ilaveten iki kıta daha yer almaktadır. Arapça kıta aşağıdaki gibidir:

Tebbet yedâ kâtibin levlâhü mâ haribet // Ma'mûratün üssiset bi'l-'ilmi ve'l-edeb

Erdâ mine'l-hamri fi'l-ifsâdi nüshatîhi // Testezhirü'l-'aybe tâğyîran mine'l-'ineb²¹

Fuzûlî, 'ayb (عيب) ve 'ineb (عنب) kelimelerinin imlasını birbirine karıştıran bir kâtibi eleştirmektedir. Kâtip, üzüm manasına gelen 'ineb kelimesi ile ayıp manasına gelen 'ayb kelimesini karıştırarak ilmî bir metni, tıpkı helal olan üzümün şaraba dönüştüğünde bozulup haram olması gibi ifsat etmektedir.

Fuzûlî, aşağıdaki Farsça kıtasında yine bir kâtibi eleştirmektedir:

Bâd ser-geşte besân-ı kalem ân bî-ser ü pâ // Ki buved tîşe-yi bünyâd-ı me'ârif kalemeş

Zînet-i sûret-i lafz est hateş lik çî sûd // Perde-yi şâhid-i ma'nâst sevâd-ı rakameş²²

Fuzûlî, Farsça kıtasında, güzel yazdığı hâlde bazı hatalar yapan bir kâtibi eleştirmektedir. Lafzî surete, manayı da ruha benzeten şair, metnin imlasının güzel olması kadar hatasız olması gerektiğini de vurgular.

Fuzûlî, nesir kısmında metni bir binaya, kötü kâtiplerin kalemini ise manayı bozdukları için marifet binasını yıkan bir kazmaya/tîşe benzetir. Fuzûlî'nin, bu benzetmesini Farsça kıtasında da tekrarlaması ayrıca dikkat çekicidir.

Fuzûlî'nin Türkçe divanının dibacesinde geçen bu üç kıta, kötü kâtiplere beddua ile başlamaktadır: *Kalem olsun eli* (eli kalem gibi kurusun), *tebbet yedâ* (elleri kurusun) ve *bâd sergeşte besân-ı kalem* (başı kalem gibi aşağı dönsün).

Türkçe kıtada geçen eli kalem olsun tabiri, eli kalem gibi kurusun manasına gelmektedir. *Divit*, *div* veya *hâme* adları ile anılan kalem, kesilmiş ve kurutulmuş kamıştan yapılmaktadır. Şairin bu bedduası, kâtiplik mesleğinin simgesi durumundaki kaleme gönderme yapması nedeniyle ayrıca orijinaldir. Arapça kıtada geçen *tebbet yedâ* tabiri ise Ebû Leheb ile alakalı inzal olan ve beddua içeren Tebbet suresinden iktibas edilmiştir (Kur'ân, 111/1). Farsça ser-geşte (سرگشته) kelimesi şaşkın, başı dönmüş ve yolunu şaşırılmış gibi anlamlara gelmektedir. Farsça kıtanın başında geçen *bâd sergeşte besân-ı kalem* tabiri ise kalem gibi *tepetaklak olsun* ve *baş aşağı gelsin* gibi bedduaları karşılamaktadır.²³

²¹ Aktarma: O kâtibin elleri kurusun ki eğer o olmasaydı temeli ilim ve edep ile imar edilen bina harap olmazdı! Ayb (ayıp) kelimesini ineb (üzüm) kelimesinden ayıramayan o kâtip, yazdığı nüshayı ifsat etmekte şaraptan daha beterdir.

²² Aktarma: O sefil ve perişan kâtibin başı kalem gibi ters dönsün ki onun kalemi, maarif binasının temelini yıkan bir kazma oldu. Onun hattı, lafzın suretinin süsüdür lakin ne fayda, kaleminin karalamaları mana güzelinin görünmesini engelleyen perde olur.

²³ Fuzûlî'nin bu kıtası ile birlikte diğer iki kıtasının farklı bir yorumu için İbrahim Kaya'nın "Şerh-i Dîvân-ı Hâfîz'ın Giriş Kısmı ve Şerhin Telif Tarihini Gösteren Kitadaki Nüsha Farklılıkları" başlıklı çalışmasının 43. sayfasına bakılabilir.

Adres | Address

RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi

RumeliDE Journal of Language and Literature Studies

e-posta: editor@rumelide.com
tel: +90 505 7958124

e-mail: editor@rumelide.com,
phone: +90 505 7958124

7. Ali Şir Nevâyî'nin memlekette sürmek istediği resmî bir kâtip

Kâtipler, yalnızca Osmanlı toplumunda değil Çağatay sahasında da benzer bir sınıf oluşturur. Daha çok şairlik yönüyle tanınsa da kâtiplik mesleğinden yetişerek nişancılık ve divan emirliğine kadar yükselen Nevâyî, kâtiplik kurumunun Timurlu sahasındaki en önemli temsilcisidir.

Ali Şir Nevâyî, Doğu Türkçesi'nin ortak yazı dili olan Çağatayca'nın resmî ve edebî bir *lingua franca* olarak kurumsallaşmasında oldukça önemli bir rol oynamıştır. Ayrıca Nevâyî, Timurlu bürokrasisinin eski Uygurdevletinin yazıcılar sınıfını temsil eden *bahşilik* geleneğinden *kâtiblik* sistemine geçişinin de önemli mimarındandır (Subtelny, 1980, s. 799). Nevâyî'nin aşağıdaki kıtası, resmî bir yazıda/hatt hata yapan bir kâtip ile alakalıdır:

Galat biter kâtib bâbıda kalem sürmek ve karasının galatın yüzige kiltürmek:

Fülân kâtib er hatnı mundak yazar // Bu mansıbdın anı koparmak kirek

Yüzün nâmesi dik kara eyleben // Kalem dik başın dağı yarmak kirek

Karadın karaga biriben ulag // Kalem-revdin anı çıkarmak kirek (Nevâyî, Garâibü's-Sıgar, 729)²⁴

Bu kıtada Nevâyî, hatalı yazan bir kâtipten/*galat biter kâtib* bahsetmektedir. Kıtanın bir nevi ithaf ve açıklama bölümü işlevini haiz olan nesir kısmında şair, bu kıtayı hatalı yazan bir kâtime ithaf etmekte ve onun bu hatasını yüzüne vurmaya niyetindedir. İlk beytin ikinci mısrasındaki *mansıb* kelimesi ise bu kâtinin bir devlet görevlisi olduğunu açıklamaktadır. Kıtanın ilk mısrasındaki *fülân* kelimesi, eleştirinin merkezindeki kişinin, yanlış yazan herhangi bir resmî kâtip olduğuna işaret eder.

Kıtada geçen *nâme*, *hatt*, *mansıb* ve *kalem* kelimeleri bu kâtinin mesleğini ve simge durumundaki eşyalarını belirlemektedir. *Kalem sür-* ve *kalem dik başın yar-* deyimleri de yazı ve yazıcılık kültürü ile alakalıdır.

Nevâyî, *galat bit-* ve *kara eyle-* tabirleri ile hatalı yazı yazmayı iki farklı şekilde tanımlamaktadır. *Galat bitmek* tabiri, hatalı ve yanlış yazmak manasına gelmektedir.²⁵ *Kara eylemek* tabiri, bugün hala kullanılan *yüzüne kara çal-* deyimini de hatırlatmakta, beyaz ve temiz olan bir kâğıdı yanlış ve hatalı yazarak kirletmek gibi manaları çağrıştırmaktadır.

Nevâyî'ye göre bu kâtime verilecek bazı cezalar vardır. Bunlar kâtinin, bulunduğu memuriyetten azledilmesi, başının kalem gibi ikiye yarılması ve ülkeden uzaklaştırılması şeklinde sıralanabilir. *Mansıbdın kopar-* tabiri, kâtinin görevli olarak atanmış olduğu memuriyetten azledilmesi manasına gelmektedir. Kâtinin tek görevi yazı yazmaktır. Onu da düzgün yapamıyorsa bu görevden uzaklaştırılması gerekir.

Kalem gibi başını yarmak/*kalem dik başın yar-* tabiri ise kamyş kalemin ucunun ikiye bölünmesi âdeti ile ilgilidir. Kalemin ucu baş olarak isimlendirilmektedir. Açık ile açılan ve istenilen kalınlıkta şekil verilen kalemin ucu, mürekkebe batırıldığında mürekkebi daha iyi çekmesi ve çektiği mürekkebi tutması için yine açık ile ikiye bölünmekte idi.

Diğer bir ceza ise kalem-rev'den sürmektir. *Kalem-rev* (قلمرو) lafzı, hükümetin resmî olarak ulaştığı, organik ve yazılı bir iletişimin tesis edildiği bölgeleri yani devletin asıl sınırlarını ifade eder. *Ulag birmek* deyimini, ulaklara resmî mektup/*nâme* vererek uzak bir yere yollamak manasına gelmektedir. Şair,

²⁴ Aktarma: Galat yazan kâtip hakkında kalem oynatmak ve hatasını yüzüne vurmaya: Filan kâtip eğer hattı böyle -hatalı-yazarsa onu bu görevden uzaklaştırmak gerek! Yüzünü, karaladığı namesi gibi kara edip başını da kalem gibi ikiye yarmak gerek! -Yüzü- karadan daha kara olan -bu kâtipi- ulaklık görevi verip memlekette çıkarmak gerek!

²⁵ *Bit-* yazmak manasına gelmektedir ve kitap manasına gelen *bitik* veya *bitig*; Yazan veya yazıcı manasına gelen *bitigçi* bu kökten türemiştir.

Adres | Address

RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi

RumeliDE Journal of Language and Literature Studies

e-posta: editor@rumelide.com
tel: +90 505 7958124

e-mail: editor@rumelide.com,
phone: +90 505 7958124

beceriksiz bir kâtibin, ulaklık görevi verilerek ülkeden uzaklaştırılması gerektiğini düşünmektedir. Eğer bir memur, bir belgeyi yazma kabiliyetine sahip değilse, yazılmış bir belgeyi götürmekle görevlendirilmeli ve bu bahaneyle ülkeden de uzaklaştırılmalıdır.

Kıtının son beytindeki “karadın karaga” tabiri ise iki şekilde okunabilir. Birincisi, kara kelimesinin renk anlamıyla “-yüzü- karadan daha kara olan o kâtip” şeklinde yani yanlış yazan kâtibin sıfatı olarak; ikincisi ise “kara” kelimesinin toprak ve bölge anlamını esas alarak “bölgeden bölgeye” şeklinde. Bu iki okuma ile son beytin ilk mısrası “yüzü karadan daha kara olan o kâtime ulaklık görevi vererek” veya “-o kâtime ulaklık görevi verip bölgeden bölgeye- şeklinde günümüz Türkçesine aktarabilmekteyiz.

8. Gelibolulu Mustafa Âlî’ye göre iyi kâtip ve kötü kâtip

Kâtipliğin, kendini yetiştirmek için oldukça elverişli bir görev olduğunu şair, nâsir, hamse sahibi bir mesnevisi, müellif, mütercim ve müverrih olan Gelibolulu Mustafa Âlî’nin şahsiyetinde açıkça görmek mümkündür. Gelibolulu Mustafa Âlî müderrislik, kadılık ve sancak beyliği gibi görevlerinin yanı sıra kâtiplik, divan kâtipliği, hususî kâtiplik, Yeniçeri kâtipliği, defter eminliği, defterdarlık gibi mali kâtipliğin hemen hemen her dalında ve imparatorluğun pek çok bölgesinde görev yapmış bir şahsiyettir.²⁶

Aşağıdaki beyitler, Gelibolulu’nun, *Tuhfetü’l-Uşşâk* adlı mesnevisinin hatime kısmında yer almaktadır:

La’net ol kâtib-i bî-idrâke // Nokta koya bu kitâb-ı pâke
 Akçasına tama’ idüp her ân // Acele eyleye nakşında ‘ıyân
 Bilmeye neydüğünü sevk-i kelâm // Şevk idüp nokta koya ol bed-nâm
 Bir görürse şemen ile semeni // Bulmasun bir giyecek pîreheni
 Sûret-i fâzıl yazsa fâsıl // Cândan ayrılma n’ola ol câhil
 Devlet ol kâtib-i bî-hemtâya // Cân ile dikkat ide imlâyâ
 Acele eylemeye kârında // Tama’ı terk ide bâzârında
 Hâmesi gibi zebânı her bâr // Zikr -i Hakk ile ola gevher-bâr
 Yanını bekleye mânend-i devât // Ka’r-ı zulmetde iken âb-ı hayât
 Kâğıdı gibi ola alını sefid // Tîre-baht olmaya gûyâ tesvîd
 Yazsa ömründe bu nazmı bir kez // Hak teâlâ ide kârını genez
 Olmaya fakr u fenâdan gamnâk // Ola âyîne gibi çihresi pâk (Gelibolulu Mustafa Âlî, *Tuhfetü’l-Uşşâk*, 2997-3008.)²⁷

Gelibolulu, yukarıdaki beyitlerinde iki farklı kâtip tipinden bahsetmektedir. Beyitlerde geçen *akça*, *bâzâr* ve *kâr* kelimelerinden, bahsedilen kâtiplerin bu işi ticari olarak yaptığı anlaşılmalıdır. Şair, birbirinden keskin çizgilerle ayırdığı bu iki zıt kâtipten birine dua ederken diğerine beddua etmektedir.

Gelibolulu, bu iki tür kâtime meslek ahlakları üzerinden karşılaştırmaktadır. Şair, “lanet” ve “devlet” lafızları ile mesleklerini bir birine son derece zıt bir şekilde icra eden bu iki kâtime karşı tavrını da çok açık bir biçimde ortaya koyar. Şair, “lanet” ettiği kâtime kötü davranışlarını ve ahlaki problemlerini şu

²⁶ Cornell H. Fleischer, *Tarihçi Mustafa Âlî, bir Osmanlı Aydın ve Bürokrati*, 2013. Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

²⁷ Aktarma: Bu temiz kitabı karalayana o şuursuz kâtime lanet olsun ki akçasına tama edip işinde her an acele eder; o adı batısınca *sevk-i kelâm* ne olduğunu bilmeden nokta koyarak *sevk-i kalem* yazar. “Şemen” ile “semen”i bir görürse giyecek gömlek bulmasın! “Fâzıl”ı “fâsıl” yazan o cahilin canı çıksa ne olur? Canı pahasına imlâyâ dikkat eden, işinde acele etmeyen ve pazarlığında açgözlü davranmayan o eşsiz kâtime de helal olsun! Dili de kalemi gibi Hakk’ın zikri ile her zaman cevher saçsın! Karanlık çukura -düşüğünde- âb-ı hayât, yanındaki -belindeki- divit gibi onu beklesin! Alın da kâğıdı gibi ak olsun! Bahtı, müsvedde -kâğıdı- gibi kara olmasın! Ömründe bir kez bile bu nazmı yazmış olsa Allah kazancını bol etsin! Fakirlik ve fenaliktan gam çekmesin! Yüzü ayna gibi temiz olsun!

Adres | Address

RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi

RumeliDE Journal of Language and Literature Studies

e-posta: editor@rumelide.com
 tel: +90 505 7958124

e-mail: editor@rumelide.com,
 phone: +90 505 7958124

tabir ve sıfatlarla tanımlar: Adı kötüye çıkmış/*bed-nâm*, yazarken acele eden/*nakşına acele et-*, cahil/*câhil*, paraya düşkün/*akçaya tama eyle-* ve şuursuz/*bî-idrâk*.

Gelibolulu Mustafa Âlî'ye göre düşünmeden ve şuursuzca hareket eden bu kâtipin en büyük suçu acele etmektir/*nakşına acele et-*. Acele ederek yazan bir kâtip muhakkak hatalar yapacaktır. Gelibolulu'ya göre kâtipin acele etmesinin asıl sebebi, elindeki işi hemen bitirerek ücretini almak, bir sonraki işe geçmek ve dolayısı ile daha fazla iş çıkararak daha fazla para kazanmaktır. Gelibolulu, “şemen” ile “semen” veya “fâzıl” ile “fâsıl” lafızlarını birbirinden ayıramayan bu kâtime, kelimelerin anlamıyla da ilişkili olan, giyecek gömlek bulamasın, camı çıksın gibi ifadeler kullanarak beddua eder.

Şair, son derece menfi bir bağlamda tarif ettiği bu kâtip tipinin tam karşısına oldukça müspet bir kâtip profili daha çizer. Bu kâtip, işinde acele etmeyen, pazarlığında açgözlü davranmayan ve canı pahasına imlaya dikkat eden eşsiz bir kâtip olarak takdim edilir. Şair, “devlet” kelimesi ile bu kâtipi tebrik ve takdir ettikten sonra onun iyi özelliklerini tanımlamak için şu tabir ve lafızları kullanır: Eşi benzeri olmayan/*bî-hemtâ*, imlasında çok dikkatli davranan/*imlâya cân ile dikkat ide*, işinde acele etmeyen/*acele eylemeye kârında* ve pazarlık yaparken açgözlü davranmayan/*tama'ı terk ide bâzârında*.

Şairin ikinci kâtime ettiği duanın yazı yazma işlemi ve kâğıt ile alakalı olması ayrıca dikkat çekicidir. Şair, bu kâtime, alını sayfası kadar ak olsun/*kâğıdı gibi ola almı sefid* derken kâğıdın beyazlığı ile birlikte hatasız yazılmış olmasına da bir gönderme yapmaktadır. Diğer bir gönderme de *tesvîd* lafzı ile yapılmaktadır. Bu *tesvîd* lafzı müsvedde kâğıt, karalama kâğıdı gibi manalara gelmektedir. Şair, iyi olarak tanımladığı kâtipin alınının temiz bir sayfa kadar ak olmasını temenni ederken bir karalama kâğıdının başına gelenlerden de uzak olmasını dilemektedir. Gelibolulu, bu kâtime duasını, kazancının bol olması, fakirlikten ve fena işlerden de emin olmasını temenni ederek bitirir.

Gelibolulu, yukarıdaki beyitlerinde iki farklı kâtip tipini ahlaki olarak değerlendirirken bazı imla hatalarına da değinmektedir. Buradaki *nokta koymak* tabiri Fuzûlî'nin kullandığı *nokta kusûru* isimlendirmesi ile aynı manaya gelmekte ve noktasız bir harfi nokta ile veya noktalı bir harfi noktasız yazmak şeklinde yapılan imla hatasına işaret etmektedir. “Şemen” (شمن) lafzının “semen” (ثمن) olarak yazılması peltek se ile şın harfinin birbirine karıştırılması nedeniyledir. Kâtip, dişsiz peltek se (ث) harfi ile üç dişli şın (ش) harfini dikkatsizlik sonucu karıştırmaktadır. “Fâzıl” (فاضل) kelimesinin “fâsıl” (فاصل) olarak yazılması da sâd (ص) ve dâd (ض) harflerindeki nokta ayırımına dikkat edilmemesi ile alakalıdır.

Sevk (سوق) kelimesinin yanlışlıkla şevk (شوق) şeklinde yazılması, sin (س) harfine fazladan nokta konulması sebebiyledir. *Sevk-i kelâm*, sözün gelişi gibi bir manaya tekabül etmekte, *şevk-i kelâm* tabiri ise istediği gibi veya keyfine göre yazmak manasına gelmektedir. Gelibolulu, “sevk-i kelâm” ile “şevk-i kelâm” tabiri arasında meydana gelen hattî ve lafzî cinastan ahenk bakımından yararlanılırken mana bakımından oluşan tezadı da vurgulu bir biçimde kullanmaktadır.

9. Genel bir değerlendirme ve sonuç

Bu çalışmada üç divan şairinin doğrudan kâtipler ile ilgili olan çeşitli manzumeleri incelenmektedir. Fuzûlî'nin Türkçe divanının dibacesinde yer alan Türkçe, Arapça ve Farsça üç kıtası; Nevâyî'nin Çağatay Türkçesi ile yazılmış *Garâ'ibü's-Sıgar* adlı divanında bulunan bir kıtası ve Gelibolulu Mustafa Âlî'nin *Tuhfetü'l-Uşşâk* adlı mesnevinin hâtıme bölümünün bir kısmı kâtipler ve imla hataları ile alakalıdır.

Klasik şiirin en önemli simalarından olan bu şairlerin yukarıdaki manzumeleri incelendiğinde, divan şairlerine göre imla hatalarının nasıl tanımlandığı ve tasnif edildiği, bu hataların sebepleri ve metnin kalitesine etkileri açıkça tespit edilebilmektedir. Bu manzumelerde ayrıca şair-kâtip ilişkisi de okunabilmekte, *mümlî*, *hattat*, *münşî* ve *müstensih* gibi mesleklerin kâtiplik ile kesiştiği noktalar

Adres | Address

RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi

RumeliDE Journal of Language and Literature Studies

e-posta: editor@rumelide.com
tel: +90 505 7958124

e-mail: editor@rumelide.com,
phone: +90 505 7958124

değerlendirilebilmekte; şairlerin, kâtipler ile ilgili mesleki ve ahlaki değerlendirmeleri ile de karşılaşmaktadır.

Fuzûlî, divanın dibace kısmında *ehl-i fesâd* olarak tanımladığı üç gruptan birini cahil kâtipler olarak kategorize eder. Kendini ve eserlerini bunlardan koruması için Allah'a dua eder. Kısa bir mensur açıklamadan sonra üç tane de kıta kaydeder.

Bu kıtalarda Fuzûlî; *sevâd-ı rakm*, *nokta kusûru* ve *harf sükûtu* şeklinde üç imla hatası sıralamaktadır. Şair, bu üç imla hatasına birer tane örnek vermekte ve bu kelimeleri de bu üç imla hatası yapıldıktan sonra anlam değişmesine uğradığını göstermek amacıyla tezat oluşturacak şekilde seçmektedir. Fuzûlî'nin, Türkçe kıtasında seçtiği üç örnek kelimenin Arapça, Türkçe ve Farsça kökenli olması ise ayrıca dikkat çekicidir. Şair, seçtiği bu üç kelimeyle ideal bir kâtibin Osmanlı Türkçesinin temelini oluşturan bu üç dilin imla kurallarına hâkim olması gerektiğini vurgulamaktadır. Fuzûlî'nin, dibacesinde kâtiplerle ilgili kaydettiği üç kıtanın da bu üç dilde olması yine aynı sebeptir.

Nevâyî, resmî belgelerde (*hatt* ve *nâme*) hata yapan bir kâtibi sert bir dille eleştirmektedir. Önce bu kâtibin hatasının yüzüne vurulması ve görevinden azledilmesi sonra da memleketten sürülmesi gerektiğini ifade eden şair, meselenin ciddiyetini açık bir şekilde ortaya koymaktadır.

Gelibolulu Mustafa Âlî ise gençlik yıllarında yazdığı ve ilk mesnevisi olan Tuhfetü'l-Uşşâk'ta, kâtiplik piyasasını değerlendirmekte, kâtipleri ahlaki özellikleri üzerinden iki kısma ayırmaktadır. Bu kâtipleri, seçtiği sıfatlarla birbirinden keskin çizgilerle ayıran şair, birine lanet ederken diğerine adeta helal olsun demektedir.

Yukarıda işaret ettiğimiz ve metin kısmında incelediğimiz manzumeler genel olarak değerlendirildiğinde topluca şu sonuçlara ulaşabilmekteyiz:

a. Bu üç şairin kâtip eleştirisinde üç farklı bakış açısı bulunmaktadır. Fuzûlî, imla hatalarının ilmî ve edebî metinlerin manası üzerindeki olumsuz etkisini vurgulamakta; Gelibolulu Mustafa Âlî, kâtipliğe bir meslek olarak bakmakta, iyi kâtiplere dua ederken mesleki ahlaktan yoksun kâtiplere de beddua etmektedir. Nevâyî ise resmî bir yazıda/*hatt* veya resmî bir mektupta/*nâme* hata yapan bir devlet memurunu ağır bir şekilde eleştirmekte ve bu memurun cezalandırılması gerektiğini ifade etmektedir.

b. Klasik dönemde, devletin idari ve mali işleyişini yürüten resmî kâtiplerin yanı sıra, kültür hayatının ihtiyaçlarına cevap veren piyasa kâtipleri de bulunmaktadır. Şairlerin daha çok bu piyasa kâtipleri ile iletişim hâlinde oldukları anlaşılmaktadır. Şairlerin, mesnevilerinin ve divanlarının çoğaltılmasında kâtiplerle yaşadığı problemleri şiirlerine yansıttıkları görülmektedir.

c. Devlet adamı, şair ve/veya kâtip olan bu üç ismin kâtiplik ve kâtipler hakkında söyledikleri yaşanmışlık ihtiva etmektedir. Her üç ismin de şahsi tecrübelerine, resmî görevlerine ve ilmi birikimlerine dayanarak, imlanın hayati derecede önemli olduğunu oldukça vurgulu bir biçimde ifade ettikleri, yapılan imla hatalarına ise oldukça sert bir şekilde tepki verdikleri görülür.

d. Bu üç şairin kâtipler ile alakalı manzumelerinde işini iyi yapmayan kâtiplere beddua, işini iyi bir şekilde icra eden kâtiplere dua, bazı imla hatalarını özellikle tezat sanatı ile vurgulama, imla hatası yapan kâtiplerin cezalandırılması gerektiğini düşünme gibi ortak noktalar bulunmaktadır.

e. Meşgaleleri ve meslekleri gereği resmî ve ticari kâtiplerle oldukça yakından alakalı olan bu üç şairin değerlendirmeleri ve eleştirileri dikkate alındığında ideal bir kâtibin özellikleri şu şekilde sıralanabilir: Üç dilin imla kurallarına hâkim olmalı, yazdıklarının anlamlarını da göz önünde bulundurmalı, dikkatli olmalı, acele etmemeli, açgözlü olmamalı, yazının güzelliği kadar doğru imlaya da önem vermelidir.

Adres | Address

RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi

RumeliDE Journal of Language and Literature Studies

e-posta: editor@rumelide.com
tel: +90 505 7958124

e-mail: editor@rumelide.com,
phone: +90 505 7958124

f. Yapılan hatanın neye mal olabileceğini daha vurgulu ifade edebilmek için, kâtipler eleştirirken genellikle telaffuz ve imla bakımından cinas, mana bakımından da tezat oluşturan kelimeler seçilmektedir: Fuzûlî'nin *göz ve kör*, *muhabbet* ve *mihnet* örnekleri gibi veya Gelibolulu Mustafa Âlî'nin *sevk* ve *şevk* örneği gibi.

g. Kâtiplere yapılan dua ve bedduaların, eleştirilerin ve verilmek istenen cezaların genellikle yazı kültürüyle alakalı telmihler ihtiva ediyor olması da ayrıca dikkat çekicidir. Hatalar: Ak kâğıda kara çalmak. Beddualar: Eli kalem gibi kurusun, kalem gibi baş aşağı dönsün. Dualar: Alnı kâğıt gibi ak olsun, bahtı müsvedde kâğıdı gibi olmasın. Cezalar: Kalem-rev'den kovmak, başını kalemin ucu gibi ikiye yarmak.

h. Bu şairlerin ortak kanaati olarak özellikle manayı etkileyen imla hataları kâtiplerin Türkçe, Arapça ve Farsçayı yeteri kadar iyi bilmemelerinden kaynaklanmaktadır. Diğer imla hatalarının sebepleri ise kâtiplerin dikkatsizliği, cahilliği, açgözlü olmaları, aceleci davranmaları ve yeteneksizliklerinden kaynaklanmaktadır.

Bu üç şairin biyografileri ve manzumeleri birlikte incelendiğinde, şairlik ve kâtiplik mesleğinin birbiriyle sıkı münasebet içinde olduğu görülür. Klasik dönemin kâtipler sınıfını anlamak hem Osmanlı'nın kurumsal yapısını anlamak hem de divan edebiyatının teşekkül ettiği sosyo-kültürel ortamı anlamak manasına gelmektedir. Meselenin, Timurlularda ve diğer İslam devletlerinde de benzer özellikler ihtiva ettiği ortadadır. Yani şair ve kâtip ilişkisinin Osmanlı sahası için tam olarak anlaşılıp ortaya konulması, diğer İslam devletlerindeki kültür hayatının anlaşılmasına da ciddi katkılar yapacaktır.

Kaynakça

- Afyoncu E.- Ahıskalı E. (2022). Kâtip. İslâm Ansiklopedisi (C. 25, s. 53-55). Ankara: TDV.
- Ahıskalı, R. (2007). Reisülküttâb. İslâm Ansiklopedisi (C. 34, s. 546-549). İstanbul: TDV.
- Aksoy, S. (2021). İbn Kuteybe'nin Edebü'l-Kâtib Mukaddimesi'nde Döneminin İlmî Çevrelerine Dair Yaptığı Eleştirilerin Tahlili. *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 21/1, 561-580.
- Akün, Ö. F. (1989). Gelibolulu Mustafa Âlî. İslâm Ansiklopedisi (C. 2, s. 416-421). İstanbul: TDV.
- Ali Şîr Nevâyî (2003). *Garâ'ibü's-Sıgar*. (Haz.) Günay Kut, Ankara: TDK.
- Aydınlı, A. (1994). Edebü'l-İmlâ' ve'l-İstimlâ'. İslâm Ansiklopedisi (C. 10, s. 408.). İstanbul: TDV.
- Aydınlı, A. (2000). İmlâ. İslâm Ansiklopedisi (C. 22, s. 225-226). İstanbul: TDV.
- Ayverdi, S. (12.12.2023). *Setre*. Kubbealtı Lügati. <http://lugatim.com/s/SETRE>
- Bilgin, O. (1995) Ferâğ kaydı. İslâm Ansiklopedisi (C. 12, s. 354-356). İstanbul: TDV.
- Bozkurt, N.- Kaya, N. (2001). İstinsah. İslâm Ansiklopedisi (C. 23, s. 369-371). İstanbul: TDV.
- Cornell, H. F., *Between the Lines: Realities of Scribal life in the Sixteenth Century*, From the book *Studies in Ottoman History*, <https://doi.org/10.31826/9781463231729-006>
- Cornell H. F. (2013). Tarihçi Mustafa Âlî, bir Osmanlı Aydın ve Bürokrati, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Dalvimart, O. (2012). Osmanlı kıyafetleri: Türkçe, İngilizce ve Fransızca izahlı altmış gravür, *The Costume of Turkey, Costume de la Turquie*; (Çev.) Ali Berktaş; (Edt.) Emre Yalçın. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Erkal, A. (2014). Nâbî. Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü. Ahmet Yesevi Üniversitesi.
- Fleischer, C. H. (2021). *Osmanlı İmparatorluğu'nda Aydın ve Bürokrat Tarihçi Mustafa Âli*. (Çev.) Ayla Ortaç. Ankara: Doğu Batı Yayınları.
- Gelibolulu Mustafa Âlî (2018). *Tuhfetü'l-Uşşâk*. (Haz.) İ. Hakkı Aksoyak. Ankara: Kültür Bakanlığı.

Adres | Address

RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi

RumeliDE Journal of Language and Literature Studies

e-posta: editor@rumelide.com
tel: +90 505 7958124

e-mail: editor@rumelide.com,
phone: +90 505 7958124

- Günaydın, A. (2017). Ali Şîr Nevâyî'nin Dîvânlarında İnsan Görünümleri, Doktora Tezi, Dan. Cemal Aksu, İstanbul Üniversitesi.
- İpşirli, İ. (2003). Mansıb. İslâm Ansiklopedisi (C. 28, s. 4). Ankara: TDV.
- Kaçalın, M. (2011). *Niyâzî-Nevâyî'nin Sözlere ve Çağatayca Tanklar*. Ankara: TDK yayınları.
- Kaya, İ. (2019). Şerh-i Dîvân-ı Hâfız'ın Giriş Kısmı ve Şerhin Telif Tarihini Gösteren Kitadaki Nüsha Farklılıkları. Akademik-Uş. 3/1, 41-54.
- Kesik, B. (2021). Telhîsât ve Münşeât-ı Râgîb. Türk Edebiyatı Eserler Sözlüğü, <http://tees.yesevi.edu.tr/madde-detay/telhisat-ve-munseat-i-ragib>. [Erişim Tarihi: 17 Aralık 2023].
- Kılınç, A. (2021). *Fuzûlî Dîvânı*, İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları.
- Kut, G. (1989). Ahmedî Dâî, İslâm Ansiklopedisi (C. 2, s. 56-58.). İstanbul: TDV.
- Küçükaşçı, M. S. (2002). Kâtip. İslâm Ansiklopedisi (C. 25, s. 49-52). Ankara: TDV.
- Kütükoğlu B. (1989). Gelibolulu Mustafa Âlî. İslâm Ansiklopedisi (C. 2, s. 414-416). İstanbul: TDV.
- Onay, A. T. (2009). Açıklamalı Divan Şiiri Sözlüğü Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar ve İzahı. (Haz.) Cemal Kurnaz. İstanbul: H Yayınları.
- Ortaylı, İ. (1978). Das Kanzleiwesen Sultan Süleymans des Prächtigen (Muhteşem Süleyman'ın Kançılaryası). Belleten, 42/167, 502-503.
- Özcan, A. (2000). İdrîs-i Bitlisî. İslâm Ansiklopedisi (C. 21, s. 485-488.). İstanbul: TDV.
- Öztürk, M. (2019). "Klasik Türk Şiirinde Kâtiplere Yönelik Hicivler", TÜRK Uluslararası Dil, Edebiyat ve Halkbilimi Araştırmaları Dergisi, 7/19, 73-95.
- Pakalın, M. Z. (1993). Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü. İstanbul: MEB.
- Subtelny M.E. (1979-1980). Ali Shir Nava'i: Bakhshi and Beg. in Eucharisterion: Essays Presented to Omeljan Pritsak on his Sixtieth Birthday by his Colleagues and Students. Ed. Ihor ŠEVČENKO and Frank E. SYSYN [=Harvard Ukrainian Studies, 3-4, pt. 2, 797-807.
- Şeyh Galib (2011). *Hüsn ü Aşk*. (Haz.) Muhammet Nur Doğan, İstanbul: Yelkenli Yayınları.
- Tanyer, T. (2004). Eski İstanbul'da Arzuhalçiler. TBB Dergisi, 53, 271-284.
- Tüccar, Z. (1994). Edebü'l-Kâtib. İslâm Ansiklopedisi (C. 10, s. 410-411). İstanbul: TDV.
- Woodhead, C. (1982). From Scribe to Litterateur: The Career of a Sixteenth-Century Ottoman Katib. Bulletin (British Society for Middle Eastern Studies), 9/1, 55-74.
- Yavuz, K. (2013). XIV.-XV. Yüzyıllar Türk Edebiyatı. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.

Adres | Address

RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi

RumeliDE Journal of Language and Literature Studies

e-posta: editor@rumelide.com
tel: +90 505 7958124e-mail: editor@rumelide.com,
phone: +90 505 7958124